

Resumé

Přisedící většího zemského soudu Českého království (1542–1620) na habsburských dvorech a na dvoře Fridricha Falckého.

Předložený příspěvek vychází z disertační práce s prozatímním názvem „Zemský soud větší 1542–1620. Prosopografická analýza přisedících.“, kterou zpracovávám na Karlsuniversität in Prag – Philosophische Fakultät, a vznikl jako výsledek mé studijní cesty do Tiroler Landesarchiv in Innsbruck und Haus-, Hof und Staatsarchiv in Wien. Cílem příspěvku je zjistit, jak se zastávání funkce přisedícího většího zemského soudu (ať už před, během, anebo po funkčním období) prolínalo se zastáváním některé dvorské hodnosti nebo dokonce dvorské kariéry.

Primárním pramenem pro zodpovězení otázky, kdo zasedal ve větším zemském soudu před Bílou horou, jsou soupisy soudců, tzv. přisedících, zapisované pravidelně při zasednutí každého jednotlivého soudu do die Böhmisches Landtafel, konkrétně do řady Grössere Landtafel – Kaufquaterne. Větší zemský soud zasedal podle usnesení zemského sněmu v roce 1543 až do Bílé hory každoročně ve třech pravidelných termínech. V letech 1542–1620 mělo dojít k zasednutí zemského soudu ve 237 případech, zasedl však jen 185krát (= 78 %), a 52krát (= 22 %) se zasedání nekonalo. V zemském soudu zasedali jednak členové panského stavu, jednak členové rytířského stavu, a to v přesně stanoveném počtu. Ve větším zemském soudu v předbělohorských Čechách mělo teoreticky zasedat při jeho plném obsazení 25 přisedících (13 z panského a 12 z rytířského stavu). V takovém množství se však soud nikdy nesešel (průměrně se zasedání účastnilo 15–16 přisedících).

Primárním pramenem pro zjištění jmen šlechticů náležejících k panovnickým dvorům zůstává sbírka torza des Hofstaatsverzeichnisses z let 1495–1816, uložená dnes v Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien. Pro dvory arciknížete Ferdinanda a jeho rodiny jsou navíc k dispozici die Hofstaatsverzeichnisse uložené v Tiroler Landesarchiv in Innsbruck, ve fondu Ferdinanda (obsahující rovněž Ferdinandovu korespondenci s českými zeměmi).

Pro vyplnění mezer jsem vyčerpал die Böhmisches Landtafel, konkrétně řady Grössere Landtafel – Kaufquaterne, Gedenkquaterne, grössere Schuldverschreibungsquaterne a tzv. Schwarzer Quatern zur Pestzeit, dále řadu Kleinere Landtafel – kleinere Schuldverschreibungsquaterne a řadu Ständische Landtafel – Quaterne der allgemeinen Landtage. Desky zemské obsahují nejrůznější typy listů a listin, často s uvedením plných titulů jednotlivých svědků.

Z nejvyšších dvorských úřadů se na panovnickém dvoře objevil český šlechtic ve sledovaném období pouze v hodnosti Oberststallmeister, dále bylo zjištěno zastoupení českých šlechticů ve štábech Obersthofmeister a Oberstkämmerer, a v hodnostech spadajících pod Obersthofmeister. Ideální postup ve dvorské

kariéře byl následující. Na nejnižším stupni stáli tzv. Diener von Adel ohne Amt, kteří se vnitřně členili vzestupně na tzv. Hofdiener auf einem Pferd, Hofdiener auf zwei Pferden, Hofdiener auf drei Pferden a na některých dvorech i Hofdiener auf vier und mehr Pferden. Následovala řada dvorských hodností u tabule, opět hierarchicky vzestupně: Truchsess (čes. truchsas, stolník), Panatier (čes. panatýr, jídlonoš), Vorschneider (čes. firšnejdr, kraječ) a Mundschenk (čes. mundšenk, číšník). Na pomyslném vrcholu byla hodnost Kämmerer (čes. komorník) patřící do štábu Oberstkämmerer. Výjimku porušující výše zmíněný ideální postup, se kterou se v rámci dvorských kariér daného vzorku šlechticů setkáme, tvořila hodnost Untersilberkämmerer a hodnost Oberstsilberkämmerer, obě stojící v dvorské hierarchii na úrovni mezi Mundschenk a Kämmerer a patřící také do štábu Obersthofmeister.

Čeští šlechtici se v menší míře uplatnili i ve správních orgánech jednotlivých zemí (úřad Oberstkanzler der Böhmischen Krone jako představitel Böhmisches Kanzlei, popř. Böhmisches Hofkanzlei; jako Geheimer Rat se objevilo 5 Oberstkanzler a 3 další šlechtici členy, dva šlechtice nalezneme ve Hofkammerrat, jednoho ve Hofkriegsrat a jednoho v Reichshofrat.

V letech 1542–1620 evidují ve funkci přisedlíci většiny zemského soudu 156 šlechticů. V letech 1542–1619, tedy v období vlády panovníků z rodu Habsburků, evidují ve stejné funkci 140 šlechticů. Z nich se jen 45 (= 32,1 %) během svého života (ovšem jen do roku 1620) objevilo ve dvorské službě na některém habsburském dvoře nebo na dvoře Fridricha Falckého a z těchto ještě jen 41 (= 29,3 %) pouze na některém habsburském dvoře.

Ferdinand I. dosadil v letech 1542–1564 do zemského soudu 65 šlechticů. Z nich 54 (= 83 %) nikdy neprošlo dvorskou zkušeností. Ze zbývajících 11ti (= 17 %) šlechticů 2 (= 3 %) sloužili na jiném dvoře než Ferdinandově a 4 (= 6 %) sice zahájili kariéru na Ferdinandově dvoře, ale do zemského soudu jím byli jmenováni až několik let po propuštění z něj. Jen 5 (= 8 %) šlechticů spojilo za vlády tohoto panovníka zemskou a dvorskou kariéru.

Během vlády Maxmiliána II. (1564–1576) působilo v zemském soudu celkem 36 šlechticů. Z nich 19 (= 52,7 %) jich bylo dosazeno už Ferdinandem I. a 17 (= 47,2 %) jmenoval Maxmilián II. sám. Bez dvorské zkušenosti jich bylo 25 (= 69,4 %), což je o něco příznivější hodnota ve prospěch dvorské zkušenosti než u šlechty za Ferdinanda I. Ze zbývajících 11ti (= 30,6 %) šlechticů, což je dvojnásobná procentuální hodnota oproti skupině za předchozího panovníka, jich 6 (= 16,7 %) nesloužilo na Maxmiliánově dvoře, ale prošlo zkušeností na dvorech jiného panovníka nebo jeho rodiny. Ostatní hodnoty jsou z procentuálního hlediska téměř stejné jako za vlády Ferdinanda I. Jen 2 (= 5,6 %) šlechtici totiž sloužili za svého života na Maxmiliánově dvoře, ale dvorskou kariéru nepropojili se zemskou, a jen 3 (= 8,3 %) šlechtici zastávali současně hodnost na jeho dvoře a funkci přisedlíciho v zemském soudu.

Během vlády Rudolfa II. (1576–1611) se v soudcovských lavicích vystřídalo 64 přisedlícih. Z nichž 19 (= 29,7 %) bylo jmenováno předešlymi panovníky

a 45 (= 70,3 %) samotným Rudolfem. Celkem 36 (= 57,8 %) jich nikdy neprošlo dvorskou službou, což je opět o něco vyšší hodnota ve prospěch dvorské zkušenosti, kterou prošlo zbylých 27 (= 42,2 %) šlechticů. Z nich 7 (= 10,9 %) sloužilo na dvořech předešlých panovníků nebo jejich rodin, ale na Rudolfov dvůr už nebyli přijati, 3 (= 4,7 %) nastoupili dvorské služby až po Rudolfově smrti, a 1 (= 1,6 %) sice sloužil na Rudolfově dvoře, ale soudcem se stal až po propuštění z něj. Zbylých 17 (= 26,6 %) šlechticů propojilo během svého života dvorskou a zemskou kariéru.

Během nedlouhé vlády Matyáše (1611–1619) se v soudcovských lavicích vystřídal 32 přísedících. Z nich 18 (= 56,25 %) jich bylo jmenováno předešlými panovníky a 14 (= 43,75 %) jich dosadil Matyáš sám. Celkem 13 (40,6 %) z nich neprošlo dvorskou službou a 19 (= 59,4 %) ano. To je opět procentuální zvýšení ve prospěch dvorské zkušenosti oproti předchozímu panovníkovi. Z těch šlechticů, kteří dvorskou službou prošli, jich 10 (= 31,25 %) nepůsobil současně jako přísedící na Matyášově dvoře. Zbylých 9 (= 28,1 %) šlechticů, což je více než jedna čtvrtina z uvedeného vzorku, spojilo své působení v zemském soudu a na panovníkově dvoře.

Po vypuknutí stavovského povstání v Čechách (23. května 1618) došlo k přetržení kontinuity fungování zemských úřadů a soudních institucí. Stávající úředníci byli ponecháni ve svých funkcích, zemi však řídil sbor direktorů. Po zvolení (26. srpna 1619) a korunování (4. listopadu 1619) Fridricha Falckého českým králem došlo k obnovení centrálních správních úřadů, tedy i většího zemského soudu, jehož přísedícími se stali Fridrichovi příznivci. Za jeho vlády (1619–1620) se v soudcovských lavicích vystřídal 25 přísedících, z nichž 9 (= 36 %) jich bylo přísedícími již za předešlých panovníků. Fridrich ale jmenoval po nastoupení své vlády do „obnověného“ zemského soudu všech 25 přísedících sám. Z tohoto počtu jich pouze 5 (= 20 %) nemělo žádnou zkušenost s dvorskou službou a 4 (= 16 %) za svého života sloužili na některém z dvorů, ale ne na dvoře Fridrichově. Celkem 16 (= 64 %) šlechticů tedy působil současně ve funkci přísedících zemského soudu a na Fridrichově dvoře, všichni ve funkci Kämmerer.

Zusammenfassung

Die Beisitzer des Oberlandesgerichts des Königreichs Böhmen (1542–1620) an den Habsburger Höfen und am Hof Friedrichs von Pfalz

Der vorgelegte Beitrag geht aus der Dissertationsarbeit mit vorläufigem Titel „Zemský soud větší 1542–1620. Prosopografická analýza přísedících“ (Das Oberlandesgericht 1542–1620. Die prosopographische Analyse der Beisitzer), die ich auf der Philosophischen Fakultät der Karlsuniversität in Prag bearbeite, hervor, und der als Resultat meiner Studienreise ins Tiroler Landesarchiv in Innsbruck und Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien entstand. Das Ziel ist festzustellen, wie sich die Bekleidung der Funktion des Beisitzers des Oberlandesgerichts (egal ob

vor, während oder nach der Amtsperiode) mit dem Ausüben einiger Hofposition, ja sogar mit der Hofkarriere einander durchdringt.

Als Primärquelle für die Beantwortung der Frage, wer im Oberlandesgericht vor dem Weißen Berg saß, dienen die Verzeichnisse der Richter, der sog. Beisitzer, die regelmäßig bei Tagung jedes einzelnen Gerichts in die Böhmisches Landtafel, konkret in die Reihe Größere Landtafel – Kaufquaterne eingetragen wurden. Das Oberlandesgericht hielt die Sitzungen nach dem Beschluss des Landtags aus dem Jahre 1543 jährlich in drei regelmäßigen Terminen ab. In den Jahren 1542–1620 sollte zu Sitzungen des Landesgerichts in 237 Fällen kommen, es tagte aber nur 185 Mal (=78%) und 52 Mal (=22%) fand die Sitzung nicht statt. Im Landesgericht saßen einerseits die Vertreter des Herrenstandes, andererseits die Vertreter des Ritterstandes, und zwar in der genau bestimmten Anzahl. Im Oberlandesgericht in Böhmen in der Zeit vor Weißem Berg sollten theoretisch 25 Beisitzer (13 vom Herren- und 12 vom Ritterstand) bei seiner vollen Besetzung sitzen. Das Gericht traf aber in solcher Besetzung nie zusammen (durchschnittlich nahmen an der Sitzung 15–16 Beisitzer teil).

Als Primärquelle für die Feststellung der Namen von Adeligen, die zu den Herrscherhöfen gehörten, bleibt die Sammlung des Torsos von Hofstaatsverzeichnis aus den Jahren 1495–1816, die heute im Haus-, Hof- und Staatsarchiv in Wien aufbewahrt ist. Für die Höfe des Erzfürsten Ferdinand und seiner Familie stehen überdies die im Tiroler Landesarchiv in Innsbruck im Bestand Ferdinanda deponierten Hofstaatsverzeichnisse (beinhaltend auch die Korrespondenz Ferdinands mit den böhmischen Ländern) zur Verfügung.

Für die Ausfüllung der Lücken habe ich die Böhmisches Landtafel, konkret die Reihe Größere Landtafel – Kaufquaterne, Gedenkquaterne, größere Schuldverschreibungsquaterne und sog. Schwarzen Quatern zur Pestzeit, nächstens die Reihe Kleinere Landtafel – kleinere Schuldverschreibungsquaterne und die Reihe Ständische Landtafel – Quaterne der allgemeinen Landtage benutzt. Die Landtafel beinhaltet die verschiedensten Type von Blättern und Urkunden, oft mit voller Anführung von Prädikaten und Titeln der einzelnen Zeugen.

Von den höchsten Hofämtern trat ein böhmischer Adelige in der betrachteten Zeitperiode nur im Rang des Oberstallmeisters hervor, nächstens wurde die Vertretung von böhmischen Adeligen in den Stäben des Obersthofmeisters und des Oberstkämmerers festgestellt. Der ideelle Dienstweg in der Karriere war folgend. Auf der niedrigsten Stufe standen die sog. Diener von Adel ohne Amt, die sich innerlich aufwärts auf die sog. Hofdiener auf einem Pferd, Hofdiener auf zwei Pferden, Hofdiener auf drei Pferden und auf einigen Höfen auch Hofdiener auf vier und mehr Pferden verteilen. Es folgte eine Reihe von Hofwürden beim Tisch, wieder hierarchisch aufwärts: Truchsess, Panatier, Vorschneider und Mundschenk. Den imaginären Gipfel stellte der Rang des Kämmerers vor, der in den Stab des Oberstkämmerers gehörte. Eine Ausnahme von dieser ideellen Stufenfolge, die man im Rahmen der Hofkarriere trifft, stellten die in der Hofhierarchie zwischen

dem Mundschenk und dem Kämmerer stehenden Range des Unter- und des Ober-silberkämmerers vor, die auch in den Stab des Obersthofmeisters gehörten.

Die böhmischen Adeligen setzten sich im kleineren auch in den Verwaltungsortganen der einzelnen Länder durch (der Amt des Oberstkanzlers der Böhmisches Krone als Repräsentant der Böhmisches Kanzlei, bzw. der Böhmisches Hofkanzlei). Als Geheimer Rat erschienen 5 Oberstkanzler und drei andere Adeligen als Mitglieder des Amtes, zwei Adelige befindet man im Hofkammerrat, einen im Hofkriegsrat und einen im Reichshofrat.

In den Jahren 1542–1620 registriere ich in der Funktion eines Beisitzers des Oberlandesgerichts 156 Adelige. In den Jahren 1542–1619, also in der Herrscherperiode von Habsburgern, registriere ich in der gleichen Funktion 140 Adelige. Davon erschienen nur 45 (=32,1%) Adelige während ihres Lebens (natürlich nur bis 1620) im Hofdienst auf einem Habsburger Hof oder auf dem Hof Friedrichs von Pfalz.

Ferdinand I. bestellte in den Jahren 1542–1564 ins Landesgericht 65 Adelige. 54 (=83%) von ihnen hatten keine Erfahrungen vom Hofdienst. Von 11 (=17%) anderen Adeligen dienten 2 (=3%) nicht auf Ferdinands Hof, sondern auf einem anderen und 4 (=6%) nahmen ihre Karriere zwar auf dem Hof Ferdinands auf, aber ins Landesgericht wurden sie erst nach einigen Jahren nach ihren Dienstabchied bestellt. Nur 5 (= 8%) Adelige vereinigten ihre Landes- und Hofkarriere in der Regierungszeit dieses Herrschers.

Während der Regierung Maximilians II. (1564–1576) wirkten im Landesgericht summarisch 36 Adelige. Davon 19 (=52,7%) wurden schon von Ferdinand I. bestellt und 17 (=47,2%) bestellte selbst Maximilian II. Ohne Hoferfahrung waren 25 (=69,4%) Adelige, was um etwas günstigere Menge zu Gunsten der Erfahrungen ist, als bei den Adeligen in der Zeit Ferdinands I. Von anderen 11 (=30,6%) Adeligen dienten 6 (=16,7%) nicht am Maximilians Hof, sondern an den Höfen anderer Monarchen. Nur 2 (=5,6%) Adelige dienten nämlich am Maximilians Hof, aber ihre Hofkarriere wurde nicht mit der Landeskariere verbunden. Nur 3 (= 8,3%) Adelige bekleideten gleichzeitig die Funktion am Hof und im Landesgericht.

Während der Regierung Rudolfs II. (1576–1611) wechselten sich 64 Beisitzer in den Richterbanken ab. 19 (=29,7%) von ihnen wurden von den Vorherrscher und 45 (=70,3%) von Rudolf selbst bestellt. Insgesamt 36 (=57,8%) Adelige dienten nie am Hof, aber 27 (=42,2%) Adelige hatten die Hoferfahrung. Davon 7 (=10,9%) dienten an den Höfen der Vorherrscher oder deren Familien, aber zum Hof Rudolfs wurden sie nicht mehr wieder eingestellt, 3 (=4,7%) traten den Dienst am Hof erst nach Rudolfs Tod an und 1 (=1,6%) diente zwar am Hof Rudolfs, aber zum Richter wurde er erst nach der Entlassung vom Dienst. Die übrigen 17 (=26,6%) Adeligen verbanden während ihres Lebens die Hof- und Landeskariere.

Während der kurzen Regierung von Matthias (1611–1619) wechselten sich 32 Beisitzer in den Richterbanken ab. 18 von ihnen (=56,25%) wurden von Vorherr-

schern und 14 (=43,75%) von Matthias selbst bestellt. Insgesamt 13 (= 40,6%) standen nicht im Hofdienst und 19 (=59,4%) hatten diese Erfahrung. Es spricht wieder zu Gunsten der Hoferfahrung im Vergleich mit vorigem Herrscher. Von denen, die die Hoferfahrung hatten, 10 Adelige (=31,25%) wirkten gleichzeitig an Matthias' Hof nicht als Beisitzer. Die übrigen 9 (=28,1) Adelligen, was mehr als ein Viertel aus dem vorgelegten Modell vorstellt, verbanden ihr Wirken im Landesgericht mit dem Wirken am Herrscherhof.

Nach dem Ausbruch des Ständeaufstands in Böhmen (am 23. Mai 1618) kam es zur Durchbrechung der Kontinuität vom Fungieren der Landesbehörde und Gerichtsinstitutionen. Die bisherigen Beamten blieben in ihren Funktionen, aber das Land wurde vom Kollegium der Direktoren verwaltet. Nach der Wahl (am 26. August 1619) und nach der Krönung (am 4. November 1619) Friedrichs von Pfalz zum böhmischen König kam es zur Erneuerung der administrativen Zentralbehörden, also auch des Oberlandesgerichts, zu dessen Beisitzern wurden die Gönner Friedrichs. Während seiner Regierung (1619–1620) wechselten sich 25 Beisitzer in den Richterbänken ab, davon 9 (=36%) wirkten als Beisitzer schon in der Zeit der Vorherrscher. Friedrich ernannte aber nach seinem Regierungsantritt in das „erneuerte“ Landesgericht alle 25 Beisitzer selbst. Nur 5 von ihnen (=20%) hatten keine Erfahrung mit Hofdienst und 4 (=16%) dienten während ihres Lebens an einem Hof, aber nicht am Hof Friedrichs. Insgesamt 16 (=64%) Adelige wirkten also als Beisitzer des Landesgerichts und gleichzeitig an Friedrichs Hof, alle als Kämmerer.

Annotation

The Justices of the Main Provincial Law-Court of the Kingdom of Bohemia (1542–1620) at the Habsburg Court and the Court of Frederick of the Palatinate

This study examines the appointment of justices of the Main Provincial Law–Court of the Kingdom of Bohemia in the period before the Battle of the White Mountain, by focusing on the court careers of various individuals. The author reports the result of extensive heuristic research in archives in Prague, Vienna and Innsbruck and presents valuable comparative findings and prosopographical information concerning particular justices.